

ФІНАНСИ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ІСТОРИКО- КРАЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються питання дослідження історії фінансової сфери українських міст, через призму якої можна здійснити більш глибоке вивчення функціонування власне міста як єдиного організму і його галузей зокрема, а також розглянути діяльність окремих історичних особистостей та їх роль у системі розвитку міської інфраструктури.

Ключові слова: фінанси, місто, бюджет, грошові засоби, джерела фінансування, вигода.

З отриманням Україною політичної незалежності та статусу країни з ринковою економікою актуальним постало питання дослідження економічної складової історії нашої держави. Фінансова сфера у цьому аспекті не стала винятком, адже протягом всієї своєї історії держава як соціальний інститут використовує фінанси як дієвий регулятор усіх сфер економічного життя суспільства. Практично всі інструменти господарювання (ціноутворення, оплата праці, бюджет, комерційні розрахунки, діяльність банків, інвестування, кредитування, бухгалтерський облік, банківська справа тощо) пов'язані з фінансами. Тому головною методологічною засадою історико-краєзнавчого дослідження даного аспекту є чітке усвідомлення і розуміння категорії фінансів.

У загальному розумінні фінанси є відображенням суспільних відносин, що виникають між суб'єктами з приводу отримання, передавання грошових коштів, взаємних платежів, боргових та інших зобов'язань. Справедливо вважається, що фінанси є не лише економічною, але й історичною категорією, оскільки вони виникають одночасно з державою.

Як правило, фінанси охоплюють дві сфери:

– економічні грошові відносини, що пов'язані із формуванням та використанням централізованих грошових фондів держави, що акумулюються у державній бюджетній системі та урядових фондах;

– економічні грошові відносини, що пов'язані із децентралізованими грошовими фондами різних суб'єктів (підприємств, фірм, окремих громадян).

Фінанси часто ототожнюють з такою категорією, як гроші. Наприклад, в одному із університетських оксфордських тлумачних словників фінанси визна-

чені як практика поводження з грошима та управління ними [1]. Частково це так, оскільки фінанси являють собою насамперед економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових засобів з метою виконання функцій та завдань держави й інших суб'єктів.

Разом з тим фінанси відрізняються від грошей як за змістом, так і за функціями. Гроші – це не що інше, як загальний еквівалент, за допомогою якого насамперед вимірюються витрати праці. По-суті, гроші є товаром, але особливим і специфічним. Фінанси ж у свою чергу є економічним інструментом розподілу та перерозподілу, а також знаряддям контролю за утворенням та використанням грошових засобів [2]. До цього лише додамо, що в окремі історичні періоди гроші (у традиційному розумінні) були відсутні взагалі або частково і їх функції виконували інші речі (товари), але суспільні фінансові відносини зберігались.

Тому фінанси можуть виступати як загально-економічні відносини або система у державному, регіональному, континентальному та планетарному вимірах, а з іншого боку, вони можуть бути засобом прийомів. Цікаву думку в цьому плані висловили Е.Нікбахт та А.Гроппеллі: «Фінанси – це застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального прибутку фірми або загальної вартості капіталу, вкладену у справу» [3]. Фінанси міст є теж таким же важелем, оскільки саме за допомогою його здійснюється ефективно управління фінансовими потоками з метою максимального отримання вигод власне для міста.

Безперечно, що основою фінансів є сфера виробництва, яка з одного боку є джерелом, що живить фінанси, а з іншого – основним напрямком їх

витрат. Тобто сфера виробництва замкнена в системі фінансів. Виходить, що сукупність процесів, які є результатом виробничої діяльності, як матеріальної, так і духовної, обумовлюються функціонуванням системи фінансів. І навпаки, фінанси визначають залежність виробничого процесу від його економічних результатів [4]. Інакше кажучи, фінанси є кровоносною системою складного економічного організму, функціонування якого без самих фінансів («крові») унеможливило б життєздатність як всього організму, так і його окремих органів.

Одним із таких важливих органів є бюджет, який являє собою систему грошових відносин, що виникають між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням – з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб. Тобто бюджет є щорічним балансом надходжень та видатків, який розробляють державні або муніципальні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності [5]. Бюджет є своєрідним відображенням потенційних можливостей міста не лише в поточний момент, а й в окремі історичні періоди. Зведення ж бюджетних показників у розгорнуті фінансово-хронологічні таблиці дає можливість досліднику бачити не лише динаміку фінансового стану міста і його окремих галузей, а й розуміння, в який період надавалась та чи інша перевага розв'язанню міських проблем і отриманню від цього безпосередніх вигод.

Для формування бюджету та його ефективного функціонування є визначення фінансової політики держави чи міста. Власне фінансова політика являє собою принципи та цілі, що визначають фінансове управління в органах місцевого самоврядування, а також безпосередньо впливає на прийняття фінансових рішень. Тому фінансова політика грає роль безпосереднього стимулятора вироблення заходів, реалізація яких дає можливість досягти поставленої мети.

Так, у системі фінансів міста багато залежить від фінансового планування, зміст якого полягає у розробці, координації та реалізації відповідних програм з метою досягнення фінансових цілей та виконання фінансових програм органів місцевого самоврядування [6]. У широкому плані до міських фінансів можна відносити всі фінансові ресурси, що мають обіг в його межах і безпосередньо чи опосередковано впливають на розвиток самого міста. Головним регулятором фінансових потоків є, звичайно, бюджет.

Тут можна погодитись з думкою вітчизняних вчених-економістів, що в цьому плані важливим фактором є бюджетна самостійність адміністративної одиниці, зокрема міста. У свою чергу обсяг бюджетних прав територій визначається правом місцевих органів влади встановлювати місцеві податки і збори, що повністю зараховуються до місцевих бюджетів. Тому бюджетне регулювання є однією з ключових функцій держави. Характер та принципи бюджетного регулювання повною мірою відображають стосунки між державним бюджетом та бюджетом міста. Тому варто розглядати фінанси окремих населених пунктів України в залежності від їх «ієрархічного» статусу. Для міст державного (республіканського) значення – в системі загальнодержавних фінансів. Це може стосуватися й українських мегаполісів: Донецька, Харкова, Одеси, Дніпропетровська та Львова. Міста обласного значення можуть вивчатись через призму формування і функціонування обласного (регіонального) бюджету; бюджети міст районного значення, селищ міського типу та сільських громад розглядаються в системі функціонування районних бюджетів. Якщо ж мова йде про бюджети районів у містах, то їх необхідно розглянути в системі міських фінансів, оскільки, з одного боку, райони є самостійними адміністративними одиницями, а, з іншого – невід'ємною і органічною частиною власне міської структури, зокрема – фінансової. При цьому варто зазначити, що головною метою бюджетного регулювання є збалансування бюджетної системи на всіх рівнях по доходах та витратах [7].

Розглядаючи фінанси українських міст у історичній динаміці, стає зрозумілим, що такий баланс не завжди дотримувався. Вирішувати ж питання із розв'язання нагальних проблем міста доводилось при залученні додаткових фінансових засобів, як-то благодійної діяльності чи дольової участі суб'єктів господарювання у спорудженні капітальних об'єктів. Тут варто відзначити, що українські міста таким чином значно розширювали і поліпшували свою інфраструктуру в різні історичні періоди. Необхідно лише було отримувати максимальну ефективність в частині залучення та використання міських фінансів. Тому важливим аспектом даної теми є джерельна база, яка доволі широко представлена в центральних архівах нашої держави: Центральному державному історичному архіві України у місті Києві (ЦДІАК), Центральному державному істо-

ричному архіві України у місті Львові (ЦДІАЛ), Центральному державному архіві громадських об'єднань та організацій України (ЦДАГО), Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО), Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г.С.Пшеничного (ЦДКФФА).

Також чимало документів, де висвітлюються питання функціонування місцевих фінансових органів та проблеми формування міських бюджетів і залучення додаткових коштів для розв'язання соціально-економічних завдань розвитку населених пунктів, представлено у обласних архівах та Державному архіві міста Києва. Наприклад, в останньому великий інтерес для краєзнавців можуть викликати наступні фонди: Київський міський магістрат (Ф. 5), Київська міська дума (Ф. 17), Тимчасовий комітет з облаштування міста Києва при губернському управлінні (Ф. 19), Київське міське кредитне товариство (Ф.100), Київська спілка установ дрібного кредиту (Ф. 161), Київська міська управа (Ф.163), Київська міська комісія з управління прибутками та видатками (Ф. 165), Фінансова комісія із заснування Київського політехнічного інституту та інші.

Також варто звернути увагу на фонди Державного архіву Житомирської області, де на зберіганні знаходиться 20 фондів волосних правлінь: Бистрицьке, Білилівське, Білогородське, Бровківське, Брусилівське Ворсівське, Кам'янське, Коростишівське, Малинське, Мартинівське, Огієвське, Пинязевецьке, Потіївське, Пузирецьке, Стремигородське, Чуднівське, Шершнівське, Ширмівське, Янівське. З них 18 – фонди волостей колишньої Київської губернії, Радомисльського, Сквирського та Бердичівського повітів. За об'ємом, ступенем збереженості та комплексністю матеріалів чільне місце займає фонд Малинського волосного правління (№552). Цей фонд налічує 2440 одиниць зберігання та охоплює період з 1861 по 1918 рр. [8]. При цьому також зазначимо, що серед фондів волосних правлінь в архівах України фонд Малинського волосного правління займає другу позицію за кількістю збережених справ, після фонду Шаповалівського волосного правління, що зберігається у Державному архіві Чернігівської області [9].

Щодо теми, котра розглядається у представленій статті, зауважимо, що фонд Малинського волосного правління дає змогу комплексно простежити і ретельно дослідити економічний аспект, фінансову систему управління містечком, а та-

кож соціальний стан та культурно-освітній розвиток Малина протягом майже півстоліття.

У сфері економіки найцікавішими є документи, які висвітлюють процес формування бюджетів сільських громад зокрема та волості взагалі. Так, наприклад, у 1862 році для спорудження будинку волосного управління з однієї особи збирався податок 15 копійок. Таким чином, сільське населення Малина повинно було зібрати – 47,40 крб., с. Селище – 18, 90 крб., с. Головки – 25,20 крб., с. Пиріжки (Пиружки) – 39,15 крб., с. Городище – 26,70 коп. Разом з 1049 осіб необхідно було отримати 157 крб. 35 коп. сріблом. На утримання соцького і десятника селяни волості повинні були внести платіж 7 копійок [10].

За даними подвірного збору платежів можна простежити кількість населення різних станів. Так, на початку 1860-х рр. у Малині – 300 дорослих осіб селянського стану та 200 євреїв (130 дворів), у с. Селище – 126 селян (39 дворів), х.Гамарня – 8 міщан (4 двори), с. Щербатівці – 16 вільних людей (8 дворів), с. Городище – 187 селян дорослого віку (56 дворів) та ін. [11]. Також існують зведені статистичні дані кількості населення за станами. Як видно з Таблиці 1, у Малинській волості в 1877 році мешкали дворяни, селяни, міщани, колоністи загальною кількістю 10041 особа.

Таблиця 1

**Населення Малинської волості
за становими показниками у 1877 р. (осіб)**

Стан	Чоловічої статі	Обох статей
Дворяни	37	65
Духовенство православне	27	44
Духовенство католицьке	2	-
Купці	22	40
Почесні громадяни	2	3
Міщани-християни	670	1337
Міщани-євреї	984	1987
Відставні солдати	116	382
Селяни-власники та колишні кріпаки	3048	6185
Колоністи	1	3
Разом	4907	10041

Документи про торговельну діяльність свідчать про те, які дозволи брали торговці. Зокрема, у Малині в 1875 році функціонували крамниці, які торгували м'ясом, борошном, шкірою та шкіряними виробами, сіллю, рибою, мануфактурою, різними дрібницями [12]. При аналізі подібного роду документів зазначеного фонду можна кон-

статувати, що загальний товарообіг був доволі значним. Так, у 1887 році загальний товарообіг складав 37460 крб. Найменший товарообіг однієї торговельної точки становив 30 крб. на рік, найбільший – 3000 крб. [13].

Не менш цікавими є документи, які свідчать про здачу в оренду волосної пошти. Причому, щоб отримати право на користування поштою і здійснювати поштові послуги, відбувався конкурс (тендер). Також фінанси містечка активно залучалися й до функціонування інших галузей населеного пункту. Відомо, що державою для функціонування однокласного училища виділялось 156 крб. [14]. Коли училище стало двокласним, то значно збільшились і витрати, які у 1906 році вже становили 1959,35 крб. Частина з них покривалась за рахунок держави. Важливий внесок становили платежі місцевих сільських громад – Малина, Городищ та Селища [15]. За рахунок місцевих платежів і зборів утримувались місцеві органи управління – сільське та волосне управління, а також пожежна команда та волосна лікарня.

Таблиця 2.

Витрати цукропромисловців на благодійність у 1904–1907 рр., у крб.

Рік	Витрати на благодійність	Фактичний прибуток	%
1904-05	109956	12562008	0,8
1905-06	24072	5225845	0,7
1906-07	51122	7119839	0,4

Не менш важливим і цікавим аспектом краєзнавчих досліджень з теми історії фінансів українських міст є висвітлення особистостей, що так чи інакше були дотичні до фінансової системи кон-

кретного населеного пункту. В даному разі можна говорити про дві категорії особистостей: перша – ті, хто працював безпосередньо у міських фінансових структурах, зокрема були їх керівниками; друга – ті, хто взяв значну участь у поліпшенні фінансової системи міста та здійснив відчутні внески у розвиток інфраструктури міста, зокрема йдеться про меценатів.

Так, серйозні фінансові ресурси у розвиток соціальної сфери міста Києва у другій половині XIX – на початку XX ст. залучались від меценатів. Особливо великі внески здійснювала родина Терещенків. Як видно з Таблиці 2, лише за три роки цукрозаводчиками на благодійність було витрачено понад 185 тис. крб. [16]. Саме на ці гроші у Києві та інших місцевостях України будувалось чимало шкіл, лікарень, притулків, музеїв. Так, О.М.Терещенко на добродійні та просвітницькі установи загалом пожертвував 5 млн. крб., з яких у Києві було освоєно 2 млн. крб. На кошти І.Н.Терещенка практично повністю утримувалась художня школа українського художника і педагога М.І.Мурашка [17].

Таким чином, дослідження історії фінансів українських міст у краєзнавчих дослідженнях дає можливість зрозуміти, як функціонувала система забезпечення життєдіяльності міста у широкому аспекті. Саме через фінанси можна простежити діяльність різних установ, їх економічний стан, процес нагромадження фінансових ресурсів та ступінь ефективності їх використання з метою отримання вигод населеного пункту. Разом з тим вивчення фінансової системи міста в різні історичні періоди дає змогу дослідникам розглянути і зрозуміти роль окремих осіб.

Джерела та література

1. Финансы: Оксфордский толковый словарь. – М.: Весь мир, 1997. – С.154.
2. Финансы. Денежное обращение. Кредит / Под ред. Л.Н.Бородиной. – М.: ЮНИТИ, 2000. – С.63.
3. Нікбахт Е., Гроппеллі А. Фінанси. – К.: Вік, Глобус, 1992. – С.5.
4. Студінський В.А., Верба Д.В., Терещенко О.В. Фінанси Києва: історія та сьогодення. – К.: Фенікс, 2010. – С. 6.
5. www: tsru.edu.ua
6. Фінансове планування в органах місцевого самоврядування / За ред. І.Бураковського. – К.: Нора-прінт, 2002. – С.7.
7. Кравченко В. Муніципальні фінанси і бю-

джетна система України // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. – К., 2000. – С.63-64.

8. Студінський В.А., Кравчук Н.Г. До питання вивчення фонду Малинського волосного управління як джерельної бази дослідження історії Малина // М.М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст. Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста. – Житомир: Волинь, 2011. – С. 179-183.

9. Державний архів Чернігівської області. Путівник. Т.1. – Чернігів, 2001. – С.63.

10. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.29, арк. 4-6.

11. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.31, арк. 5.

12. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.131, арк. 49-50.

13. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.539, арк. 167-183. натська діяльність родини Терещенків в Україні
 14. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.158, арк. 14. (1861-1917 рр.). – Дис... к.і.н. – К., 1998. – С.217.
 15. ДАЖО, ф. 552, оп.2, спр.1506, арк. 19-20. 17. Ковалинський В. Меценаты Киева. – К.: Кий,
 16. Ткаченко О.В. Підприємницька та меце- 1998. – С.193-194, 222.

Владимир Студинский

Финансы украинских городов: методологические вопросы историко-краеведческих исследований

В статье рассматриваются вопросы исследования истории финансовой сферы украинских городов, через призму которой можно осуществить более глубокое изучение функционирования собственно города как единого организма и его отраслей в частности, а также рассмотреть деятельность отдельных исторических личностей и их роль в системе развития городской структуры.

Ключевые слова: финансы, город, бюджет, денежные средства, источники финансирования, выгода.

Vlfdimir Stoudinsky

Finance Ukrainian cities: methodological issues local history research

The article examines the history of the study of the financial sphere of the Ukrainian cities through the lens which can perform more in-depth study of the city proper functioning as a single organism and its industries in particular; and also to review the activities of some historical personalities and their role in the development of the urban fabric.

Key words: finance, the city budget, funds, funding, benefit.

УДК 025.5:94(477-25)

Інна Чеховська (м. Київ)

БАЗА ДАНИХ З ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНИ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

У статті йдеться про історію створення «Картотеки матеріалів з історії міст і сіл України», яка функціонує в Національній історичній бібліотеці України, її сучасне значення для історичних досліджень. Висвітлюється процес формування електронної бази даних «Міста і села України» та можливості її використання для підготовки нового видання історії міст і сіл України.

Ключові слова: картотека, база даних міста і села, Національна історична бібліотека України, краєзнавство.

У травні цього року минуло 50 літ із дня підписання постанови про видання «Історії міст і сіл Української РСР» [1] – першої енциклопедичної праці про історію населених пунктів 26 областей країни і республіки Крим, яка стала важливим етапом в історії українського краєзнавства ХХ ст. Головою редколегії цієї праці був відомий вчений-історик, академік НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України П.Т. Тронько. Назване видання унікальне тим, що в ньому зібрані історичні відомості про всі населені пункти за період від першої згадки про них в історичних джерелах і до середини 70-х років ХХ ст.

У 60-х рр. ХХ ст. саме Державна історична бібліотека УРСР (нині – Національна історична бібліотека України) як єдина в країні спеціалізова-

на бібліотека з питань історії, історичного краєзнавства та суміжних історичних дисциплін спільно з Інститутом історії України АН УРСР з метою бібліотечно-бібліографічного забезпечення підготовки історії міст і сіл УРСР розробила відповідні методичні рекомендації для обласних книгозбірень, у фондах яких були сконцентровані краєзнавчі джерела і які здійснювали їх первинний опис. Результатом співпраці фахівців різних науково-дослідних та бібліотечних установ стало створення в Історичній бібліотеці «Зведеної картотеки матеріалів з історії міст і сіл УРСР» (далі – Картотека), що містила бібліографічні описи друкованих документів краєзнавчого змісту.

Слід зауважити, що інформаційну цінність та наукове значення цієї джерельної бази для по-